

Адаптаційні процеси в структурі професійного становлення майбутнього вчителя

Т.Л. Опалюк. Адаптаційні процеси в структурі професійного становлення майбутнього вчителя. У статті порушується проблема адаптаційних процесів у контексті професійної підготовки майбутнього вчителя, зокрема йдеться про особливості адаптації студента до нової освітньої ситуації, обумовленої переходом від інформаційно-репродуктивної до особистісно-орієнтованої системи професійної освіти, що реалізується впродовж життя. Обґрунтовується позиція, за якою ефективність професійної підготовки буде вищою, якщо забезпечити спрямування адаптації на навчальний процес інноваційного рівня, а також посилити його професійну орієнтованість. Доводиться, що високий адаптивний потенціал навчального процесу реалізується за рахунок домінування цінностей, пов'язаних насамперед з розвитком студента як особистості. Ця позиція виступає умовою адекватного вибору змісту, форм та методів організації навчання, активного використання інтерактивних методів навчання. Цілі, пов'язані з формуванням особистості фахівця, здатного до особистісного та професійного саморозвитку, позиціонуються як професійно значущі.

Ключові слова: адаптація, адаптивність, адаптаційні процеси, професійна підготовка, професія, едукація, компетентісна освіта.

Т.Л. Опалюк. Адаптационные процессы в структуре профессионального становления будущего учителя. В статье затрагивается проблема адаптационных процессов в контексте профессиональной подготовки будущего учителя, в частности идёт речь об особенностях адаптации студента к новой образовательной ситуации, обусловленной переходом от информационно-репродуктивной к личностно ориентированной системе профессионального образования, которое реализуется на протяжении жизни. Обосновывается позиция, при которой эффективность профессиональной подготовки будет выше, если обеспечить целенаправленность адаптации на учебный процесс инновационного уровня, а также усилить его профессиональную ориентированность. Утверждается, что высокий адаптивный потенциал учебного процесса реализуется за счет доминирования ценностей, связанных в первую очередь с развитием студента как личности. Эта позиция выступает в качестве условия адекватного выбора содержания, форм и методов организации учебы, активного использования интерактивных методов учебы. Цели, связанные с формированием личности специалиста, способного к лич-

ностному и профессиональному саморазвитию, позиционируются как профессионально значимые.

Ключевые слова: адаптация, адаптивность, адаптационные процессы, профессиональная подготовка, профессия, эдукация, компетентное образование.

Актуальність дослідження. Адаптаційні процеси в контексті професійної підготовки студента набувають особливої актуальності на етапі становлення нової системи освіти, орієнтованої на європейські освітні стандарти. Цей процес обумовлює необхідність істотних змін у практиці організації навчально-виховного процесу ВНЗ. Йдеться про кардинальну зміну формули освітньої діяльності, зокрема переходу системи професійної освіти з інформаційно-репродуктивної на особистісно-орієнтовану. Головною ознакою освіти такого рівня є формування позиції студента як суб'єкта навчальної діяльності, власного професійного розвитку. А це означає, що процес навчання у ВНЗ професійного розвитку майбутнього спеціаліста має бути максимально усвідомлений студентом, оскільки він має розуміти як загальну логіку професійного становлення, так і особливості кожного етапу сходження до необхідного рівня професіоналізму, що визначає реальну готовність до входження у нову роль, адаптацію до умов сучасної педагогічної діяльності. Отже, з одного боку, діяльність у галузі вищої освіти має бути більш адаптованою до вимог часу, коли нові можливості сполучені з новими завданнями і глибокими перетвореннями, що «мірилом навчання має стати ефективність подолання проблемних дисадаптаційних ситуацій і здатність подавати результат у вигляді, прийнятному для суспільства» [2, с.144], з другого – суб'єктність позиції студента в процесі професійного становлення може бути суб'єктною, тобто активною, усвідомленою за умови, якщо він буде максимально адаптований до умов, особливостей, рівня організації педагогічного процесу у ВНЗ та вимог до його результатів.

Пріоритетним завданням сучасної освіти є забезпечення її неперервності. Ця мета узгоджується з необхідністю формування освіти на всіх рівнях на спільній (у базових позиціях) концептуальній основі, включаючи вищу освіту. Це обумовлює необхідність реалізації завдань, що співвідносяться зі стандартами європейської освіти (умова інтеграції України у світовий освітній простір):

- пріоритетність самоосвіти та самовдосконалення;
- освіта як сфера самореалізації особистості;

- розвиток творчих здібностей і навичок;
- освіта впродовж життя.

Неперервність адаптаційних процесів буде забезпечена за умови, якщо студент буде виступати суб'єктом навчального процесу, реалізуючи функції саморегуляції, самоуправління, самоаналізу, самоконтролю, самооцінювання та ін.. Тобто, освіта реалізується за формулою «я вчуся», а не «мене вчать». Усі ці реформації вимагають адаптаційних процесів, основна функція яких полягає у забезпеченні логіки перехідного періоду, наступності переходу від однієї якості до іншої. Це стосується не лише модернізації соціально-економічних процесів, а й розвитку освітніх систем, формування готовності студента до реалізації нових стандартів навчання, адаптації до інноваційних технологій організації педагогічного процесу.

Ми повністю солідаризуємося з позицією В.Семіченко, яка стверджує, що «якщо виходити з того, що головною цінністю держави проголошена особистість, то співвідношення цих цінностей повинно мати такий вигляд:

I. Пріоритетна: розвиток особистості, пошук індивідуумом свого місця в житті, в соціальній та професійно-рольовій структурі суспільства. Вуз повинен створювати умови для актуалізації і підвищення індивідуального потенціалу кожного студента, надання йому допомоги в соціалізації, прилученні до загальнолюдських, національних цінностей, в оволодінні нормативами гуманістичної, високоморальної поведінки, в розвиткові та реалізації творчих можливостей.

II. Професіоналізація, тобто підготовка до повноцінного включення в процесійно-рольові відносини. Вуз повинен допомогти студентові усвідомити сутність вибраної професії, її вимоги до виконавця, цілі та функції професійної діяльності, можливі індивідуальні стратегії виконання професійних завдань, специфіку професійної майстерності і шляхи оволодіння нею, прийоми творчої адаптації до змісту і структури професійної діяльності.

III. Спеціалізація як оволодіння окремими технологіями, прийомами планування та управління, операціональною структурою діяльності через інтеріоризацію спеціальних знань, навичок, вмінь. Вуз повинен забезпечити високий науковий рівень цих компонентів професійної підготовки, практичні можливості для оволодіння структурними елементами діяльності (окремими діями, операціями), для закріплення ефективних прийомів їх виконання.

Фактично ж у сучасних вузах більшість викладачів реалізують зворотну систему цінностей, звертаючи головну увагу на спеціалізацію. Проблеми розкриття цілісної структури професійної діяльності і розвитку особистості найчастіше випадають із числа актуальних напрямів роботи зі студентами» [3].

Вазначена позиція повною мірою пояснює складність адаптаційних процесів усіх рівнів, оскільки класична (інформаційно-репродуктивна) технологія професійної підготовки спеціаліста, вчителя у тому числі, реалізує більшою мірою знаннєвий, а не діяльнісний підхід, за яким знання сприймаються як самоцінність, вони не актуалізуються на практиці, а відтак і в майбутній професійній діяльності. Тому цілі, пов'язані з формуванням особистості фахівця, здатного до особистісного та професійного саморозвитку не позиціонуються як професійно значущі. Цінним, на нашу думку, є також підхід, за яким параметр «спеціалізація» трактується не стільки як наявність спеціальних, відповідно до професії, знань, а оволодіння технологіями, структурою майбутньої професійної діяльності, яке можливе лише при наявності відповідних знань, умінь та навичок (знання не як ціль, а як засіб формування професійної діяльності).

Зрештою, проблема адаптаційних процесів є настільки широкою і багатоаспектною, що вона торкається будь-яких змін освітньої ситуації, коли йдеться про радикальні зміни, які безпосередньо стосуються базової освітньої формули.

Якщо одним із значущих стандартів компетентнісної освіти є позиція студента як суб'єкта навчальної діяльності, власного професійного становлення, то домінантною в системі професійної підготовки майбутнього педагога повинна стати самостійна робота, яка пов'язана не лише з процесом самореалізації, формування власної концепції, методики та стилю майбутньої професійної діяльності, а й забезпечення неперервності особистісного та професійного розвитку (освіта впродовж життя). Ця позиція зумовила запровадження компетентнісного, особистісно-орієнтованого, професійно-діяльнісного підходів до навчання майбутнього педагога в процесі вивчення різних дисциплін.

Як показують результати досліджень інноваційної системи освіти, саме ці підходи забезпечують підвищення рівня адаптивності студента в навчальному процесі за рахунок того, що такий рівень організації навчального процесу сприяє:

– удосконаленню мотиваційної основи навчальної діяльності (студент навчається, проектуючи себе на майбутню професію);

- актуалізації творчості, забезпеченню умов для самореалізації потенціалу кожного студента;
- активності позиції студента, його здатності до адаптивного вибору форм, методів навчання, враховуючи його індивідуальні можливості та потреби.

Такі умови забезпечують інтеграційні процеси в освіті, додаючи проблему розрізненості, автономності навчальних предметів, які часто виступають як самоцінність і сприймаються студентами як самодостатні дисципліни, які не мають безпосереднього відношення до майбутньої професії. Суб'єктність позиції студента в оволодінні професією забезпечує його адаптацію до реальних умов, усвідомленість процесу професійної підготовки, осмислюючи будь-яку навчальну інформацію через призму «міждисциплінарного статусу діяльності, яким передбачається віднайдення стратегії наукового пошуку, тобто методологічних принципів організації самоосвітньої діяльності майбутніх вчителів» [4, с.149].

Крім того, за таких умов студент буде усвідомлено працювати з інформаційними джерелами, не обмежуючись лише тим, що пропонує викладач і підручник. Вибіркове ставлення до інформації, можливість вибрати саме ту інформацію, яка для студента є найбільш актуальною у вирішенні конкретної навчальної проблеми, сприяє формуванню компетенцій студента у роботі з інформаційними джерелами, самостійного пошуку його нових можливостей, тобто адаптаційного ставлення до інформаційного аспекту освітнього простору. З іншого боку, не варто забувати, що обсяг навчальної, методичної, довідкової та іншої психолого-педагогічної літератури сьогодні вже не в змозі забезпечити самоосвіту студента, педагога.

Сучасний вчитель є не лише носієм знань, а й культури, уособлює індивідуальний досвід, є особистістю, яка трансформує базові соціальні цінності в освітній простір навчального закладу. Культурологічні концепції називають сучасну європейську культуру «синкретичною», або комунікативною, яка пропонує вибір моделей, ідей і цінностей життя людини. Центральне навантаження у синкретичній культурі припадає на індивідуальність та індивідуальну свідомість, тому основними цінностями «суспільства знання» стають розуміння та діалог, які є принципово демократичними цінностями. Тому освітній процес слід трактувати як свого роду взаємодію індивідуальностей того, хто вчить, та того, хто вчиться, через яку транслуються цінності, які особистість «привласнює» в індивідуальному режимі.

В контексті компетентнісної освіти особливо актуальною є проблема формування фахівця як індивідуальності, що має особистісно означені стиль та методіку професійної діяльності у базових її позиціях. Лише студент, як суб'єкт навчального процесу, може формувати власну фахову майстерність, індивідуальність, розвивати здібності, виробити оптимальні для себе індивідуальні еталони й стратегії професійної поведінки. Завданням педагогічних ВНЗ є створення умов для формування в майбутнього педагога потреби не лише у професійному, а й в особистісному саморозвитку.

Абсолютно нові можливості для викладачів і студентів відкривають сучасні комунікаційні системи, що дають реальні можливості побудови відкритої системи освіти, що дозволяє кожній людині вибрати власну стратегію навчання. Необхідними на нинішньому етапі є зміна ролі педагога, його перетворення з авторитета, який володіє значним обсягом знань і вмінь, в модератора, або провідника у світ знань.

Тому стратегічними напрямками розвитку професійної педагогічної освіти є забезпечення відкритості, інноваційності, креативності, перспективності. Освіта вчителів має керуватися не лише адаптаційною доктриною, а насамперед, критично-креативною. Нині перевага надається творчому, інноваційному вчителю, який точно помічає і вирішує дидактично-виховні проблеми, а також проектує нові рішення. Навчання в інноваційному режимі у ВНЗ для продуктивного запровадження інновацій в сучасну школу, на нашу думку, є базовим положенням концепції підготовки вчителів. І хоч на сьогоднішній день в системі професійної підготовки вчителів все ще домінує інформаційно-репродуктивний принцип, останнім часом значно інтенсифікувалися намагання вищих навчальних закладів переходити на нові інтерактивні технології та методи навчання, оскільки лише за таких умов можна наблизитись до реалізації вищезазначених завдань сучасної освіти, а значить бути конкурентоспроможним на ринку освітніх послуг.

Академік НАПН України В.І.Бондар, аналізуючи підходи до формування нової освітньої парадигми, зазначає, що «підготовка вчителя, вихователя відрізняється від навчання кваліфікованого робітника. В обох випадках система вирощування кадрів має спрямовуватися на те, щоб адаптувати кожного, незалежно від фаху, до відповідної системи: в одному випадку до соціальної (майбутнього педагога, психолога), в другому – до матеріально-виробничої (кваліфікованого робітника). Формування особис-

тості педагога не може зводитись до системи розрізнено здійснюваних впливів, а має виступати як процес діяльного, професійно налаштованого привласнення сутнісних характеристик едукації і забезпечення готовності фахівців реалізувати в практичній діяльності едукаційну цілісність [1]. Така цілісність розглядається як спонтанне поєднання трьох функціонуючих процесів навчання, виховання і розвитку, які мають свої, притаманні їм мету і завдання, принципи й умови, зміст і форми, методи і засоби. Як результат, у практичній діяльності має місце розрив їх у часі та просторі, функціях та результативності, в аудиторних і позааудиторних формах роботи зі студентами [1]. Забезпечення їхньої єдності виступають передумовою адаптації студентів до умов вузівського навчання, з одного боку, і реалізації адаптивної функції правильно організованого навчання – з другого.

Отже, фундаментальною відмінністю професії педагога від професії робітника, інженера є діяльність в системі «людина-людина» (на відміну від «людина-машина»). Саме ця відмінність обумовлює необхідність акцентування уваги на формуванні педагога як особистості, здатної до продуктивної міжособистісної (суб'єкт-суб'єктної) взаємодії. В педагогічній діяльності (на відміну від технічної) не можна запровадити стандарти професійної поведінки відповідно до тих чи інших ситуацій, оскільки вони практично ніколи не повторюються. Це пояснюється тим, що навчання в цілому, як і будь-яка педагогічна ситуація, зокрема, передбачає взаємодію суб'єктів діяльності. А тому щоразу, приймаючи професійне рішення, вчитель має максимально врахувати особливості учня як суб'єкта взаємодії, спрогнозувавши його найбільш імовірні реакції. Тому вчений і вказує на необхідність забезпечення едукаційної цілісності, що інтегрує базові складові педагогічного процесу (навчальну, розвивальну, виховну). Тобто, в системі професійної освіти педагога йдеться про необхідність цілісного формування його професійної компетентності, де будуть інтегровані можливості для отримання необхідних фахових знань, оволодіння стандартними методиками професійної діяльності, а також формування особистісних якостей, професійних позицій, які визначають здатність педагога до продуктивної взаємодії, професійного, особистісного само творення.

Зрозуміло, що реалізація цих складних функцій в системі професійної освіти педагога безпосередньо залежить від системи організації навчання, яке є провідним видом діяльності студентів, зокрема, йдеться про реалізацію його адаптивного потенціалу. Саме зміст, форми, методи навчання, організація діяльнос-

ті в цілому має містити в собі високий адаптивний потенціал, а значить і бути сприятливою для формування професійної компетентності вчителя, інтегруючи в собі всі перераховані вище педагогічні здібності. Реалізація адаптивних функцій навчання також можлива за умови забезпечення комфортності психологічного, емоційного самопочуття студента, усвідомлення власної значущості у цьому процесі, відчуття самореалізації, професійного росту. Означені умови забезпечують ефективність адаптації студента до професійного навчання інноваційного рівня, а значить і ефективність професійної підготовки загалом.

Значущим фактором оптимізації, модернізації системи професійної підготовки вчителя, організації навчальної діяльності у ВНЗ є аналіз діяльності вчителів в сучасних освітніх закладах, оскільки це дає можливість оцінити рівень ефективності їх педагогічної діяльності, відповідності сучасним вимогам, а значить і оцінити рівень адекватності сучасним потребам школи системи професійної підготовки у ВНЗ.

Формуванню й реалізації адаптивної функції навчання у процесі професійної підготовки з позицій ознак конкурентоздатності вчителя сприяють різні види його здібностей: дидактичні, академічні, перцептивні, мовленнєві, організаторські, авторитарні, комунікативні тощо.

Зрозуміло, що лише адаптоване до умов особистісного саморозвитку навчання буде реально виконувати функції формування учителя як особистості, причому процес буде реалізовуватись на саморегулятивній основі. Особистісне та професійне за такого підходу будуть інтегровані і життєвий простір буде також сприйматися студентом як мобільний суб'єкт особистісного зросту.

Значущість адаптаційних процесів у сфері професійної підготовки педагога доводить також аналіз сутності педагогічної діяльності, представлені через її структурну організацію. Виділяють наступні компоненти педагогічної діяльності: гностичний, конструктивний, організаційний і комунікативний. Інтеграція усіх цих компонентів складає індивідуальний стиль діяльності педагога, оскільки їх реалізація здійснюється не за зразком, прописаними в підручниках стереотипами, а відповідно до власного уявлення про ефективність педагогічного процесу (відповідно до отриманих знань та засвоєних моделей професійної діяльності), а також врахування конкретних умов педагогічного процесу.

Висновок. Отже, професійна підготовка педагога, в основі якої лежить організація навчально-виховної діяльності школя-

рів (у комплексі її складових) передбачає свого роду трансформацію особистісних якостей та вмінь студентів (конструктивних, прогностичних, організаційних) на рівень професійних компетенцій. Йдеться про адаптацію особистісних надбань студента до професійної діяльності, тобто формування професіоналізму майбутнього вчителя на основі «Я-концепції».

Список використаних джерел

1. Бондар В.І. Традиційна й нова парадигма едукції педагогічних кадрів. / В.І Бондар / Електр. ресурс. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/NiO/2011_4_1/statti/Bondar.htm
2. Рудик О.Б. Інформатизація і мета освіти / О.Б. Рудик // Сучасний стан і перспективи шкільних курсів математики та інформатики у зв'язку з реформуванням у галузі освіти: Тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції. – Дрогобич, 2000. – С.144.
3. Семіченко В. Проблеми і пріоритети професійної підготовки / В.Семіченко. – Електр. ресурс. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/peddysk/2007_01/semuchenko.pdf.
4. Сидорчук Н.Г. Теоретико-методологічні основи дослідження підготовки майбутнього учителя до самоосвітньої діяльності / Н.Г. Сидорчук // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Зб.наук.пр. – К., 2001. – Ч.2. – С.149-151.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Bondar V.I. Tradycijna j nova paradygma edukacii' pedagogichnyh kadriv. / V.I Bondar / Elektronnyj resurs. – Rezhym dostupa: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/NiO/2011_4_1/statti/Bondar.htm
2. Rudyk O.B. Informatyzacija i meta osvity / O.B. Rudyk // Suchasnyj stan i perspektyvy shkil'nyh kursiv matematyky ta informatyky u zv'jazku z reformuvannjam u galuzi osvity: Tezy dopovidej vseukrai'ns'koi' naukovo-praktychnoi' konferencii'. – Drogobych, 2000. – S.144.
3. Semichenko V. Problemy i priorytety profesijnoi' pidgotovky / V.Semichenko. – Elektronnyj resurs. – Rezhym dostupa: http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/peddysk/2007_01/semuchenko.pdf.
4. Sydorчук N.G. Teoretyko-metodologichni osnovy doslidzhennja pidgotovky majbutn'ogo uchytelja do samoosvitn'oi'

dijal'nosti / N.G. Sydorchuk // Neperervna profesijna osvita: teorija i praktyka: Zb.nauk.pr. – K., 2001. – Ch.2. – S.149-151.

T.L.Opaliuk. Adaptation processes in the structure of the future teacher's professional formation. The article analyses the problem of adaptation processes in the context of future teachers' professional training, it deals with peculiarities of students' adaptation to the new educational situation caused by the transition from the informational-recreating system of professional education to the personality oriented one, which is realised during life. The given work represents argumentation of the position by means of which the efficiency of professional training will be higher if an adaptation is directed to the academic process of innovation level and its professional orientation is intensified. The author proves that high adaptive potential of educational process is realized by means of prevailing values primarily connected with the students' personal development. This position prearranges an adequate choice of contents, forms and methods of training, wide use of interactive teaching methods. The aims connected with personal formation of a professional, capable of personal and professional self-development are positioned as professionally meaningful.

Students' adaptation to constantly changing activity conditions is necessary for efficient teachers' training according to the innovative educational standards; we mean adaptation of students' personal achievements to professional activity, that is formation of a future teacher's professionalism based on "self-concept". And it is possible on condition that educational system provides position of a student as a subject of study and formation of his or her individual professional development trajectory.

Key words: adaptation, capability to adapt, adaptive processes, professional training, profession, education, competence directed education.

Отримано: 12.09.2013 р.